

Юринець Я. І.

РЕЦЕПЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ
У БІБЛІОГРАФІЧНИХ СТУДІЯХ ПЕТРА ЛІНИЦЬКОГО
(за матеріалами журналу
«Труды Киевской духовной академии»)

Попри специфічний характер духовно-академічного філософування ХІХ – початку ХХ ст., позначеного релігійно-богословським спрямуванням, вихованці й викладачі Київської духовної академії (1819–1924) виявляли неабияке зацікавлення досягненнями західноєвропейської філософії. Воно оприявнювалося не лише в систематичному вивченні її першоджерел, а й у постійному активному реагуванні на новітню філософську літературу, що видавалася на Заході. Недаремно більшість філософів і богословів КДА показали себе справжніми знавцями інтелектуального доробку новітніх західних мислителів, зробивши вагомий внесок у його вивчення та популяризацію.

На особливу увагу в контексті дослідження проблеми рецепції західноєвропейської філософії в духовно-академічній традиції заслуговує, на наш погляд, творчість відомого філософа й богослова, професора Київської духовної академії Петра Івановича Ліницького (1839–1906)¹.

¹ Про життєвий і творчий шлях П. І. Ліницького див.: Ткачук М. Л. Ліницький Петро Іванович / М. Л. Ткачук // Київська

Зі сферою своїх наукових зацікавлень – зокрема історією філософії – Петро Ліницький визначився ще у студентські роки. Його випускний твір «Различные направления немецкой философии после Гегеля в отношении ее к религии»² переконливо засвідчує не лише обізнаність майбутнього науковця із відповідними першоджерелами й новітньою дослідницькою літературою, а й глибокий інтерес до західноєвропейського раціоналізму.

Тяжіння до історико-філософських студій визначило і кар'єрний шлях П. Ліницького після закінчення КДА: понад двадцять років (1865–1887) він викладав на кафедрі історії філософії, пройшовши шлях від викладача (1865) до ординарного професора (1877). За спогадами його колишнього студента й одного з наступників по кафедрі Петра Кудрявцева, багаторічний досвід викладання історії філософії, який спонукав до систематичного вивчення першоджерел і ознайомлення з новітньою філософською літературою, зробив Петра Ліницького справжнім знавцем світової філософської спадщини³.

Особливу зацікавленість київського професора викликала давньогрецька філософія, що містила перші зразки систематичного і суто наукового мислення⁴ й

духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. – Т. 2 : Л–Я. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2016. – С. 84–88; Шупик-Мозгова Н. Г. Петро Ліницький: життєвий шлях та духовна спадщина / Н. Г. Шупик-Мозгова. – К. : Укр. центр духовної культури, 1997. – 204 с.

² Див. його першодрук (за псевдонімом «И. Петров») у харківському журналі «Вера и разум» за 1887 р., а також окреме видання: Петров И. [Линицкий П. И.]. Различные направления немецкой философии после Гегеля в отношении ее к религии / И. Петров. – Х. : Тип. окружного штаба, 1887. – 183 с.

³ Див.: Кудрявцев П. П. Профессор Петр Иванович Линицкий (Некролог) / П. Кудрявцев // Труды Киевской духовной академии. – 1906. – № 8–9. – С. 240.

⁴ Див.: Линицкий П. И. Очерки философии древней и новой / П. Линицкий // Там само. – 1899. – № 12. – С. 449.

увиразнювала зміст і значущість філософування⁵. Уже в ранніх історико-філософських розвідках П. Ліницького, присвячених античній філософії⁶, вимальовується його власна дослідницька «метода», яка розкривається через застосування «реконструктивно-інтерпретаційного» способу викладу філософських ідей⁷. Обраний П. Ліницьким підхід ґрунтується на інтерпретації філософських учень істориком філософії і спрямований на відтворення радше їхнього духу, аніж букви⁸.

Реалізацію зазначеного підходу можемо бачити уже в першому навчальному посібнику П. Ліницького «Обзор философских учений» (1874)⁹, офіційно рекомендованому для вивчення курсу історії філософії в духовних семінаріях. Цей огляд охоплює головні епохи історії філософії й водночас містить тлумачення найважливіших філософських проблем, що стосуються пізнання, сутності та першопричини буття, практичних принципів і цілей людської діяльності, а також роз'яснює специфіку й відмінності у підходах до їхнього розв'язання, продемонстрованих різними філософськими системами.

Розробляючи зазначений підхід до досліджень з історії філософії, П. Ліницький уважно вивчав сучасну йому літературу з питань методології історико-філософського

⁵ Див.: Линецкий П. И. Платон – представитель идеализма в древней философии / П. Линецкий // Труды Киевской духовной академии. – 1868. – № 7. – С. 49.

⁶ Див. його: Платон – представитель идеализма в древней философии / П. Линецкий // Там само. – 1868. – № 7. – С. 48–108; № 9. – С. 419–467; Нравственные и религиозные понятия у древних греческих философов / П. Линецкий // Там само. – 1870. – № 10. – С. 127–219; № 11. – С. 410–456; № 12. – С. 567–609; 1871. – № 3. – С. 592–632; № 4. – С. 67–153.

⁷ Див.: Ткачук М. Л. Проблеми теорії та методології історико-філософського пізнання в інтерпретації Петра Ліницького / М. Л. Ткачук // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 102. Філософія та релігієзнавство. – С. 41–49.

⁸ Там само. – С. 48.

⁹ Див.: Линецкий П. И. Обзор философских учений / П. Линецкий. – К. : Тип. С. Т. Еремеева, 1874. – 245 с.

(й ширше – гуманітарного) пізнання. Свідченням цього є цикл його критико-бібліографічних оглядів, надрукованих на сторінках журналу «Труды Киевской духовной академии» у 1871–1872 рр.

Предметом першого такого огляду ¹⁰ Петро Ліницький обирає працю німецького філософа Євгена Дюрінга ¹¹ «Критична історія філософії від її початку до сьогодення» (1869) ¹² і твір французького філософа-публіциста Теофіла Функа-Брентано ¹³ «Гуманітарні науки: філософія, медицина, мораль, політика» (1868) ¹⁴. Обидві книги київський професор зараховує не так до вузькофахових, як до науково-популярних видань, розрахованих на «всех вообще образованных людей» ¹⁵.

Розпочинаючи аналіз твору Є. Дюрінга, П. Ліницький звертає увагу на анонсовану його автором «масштабність» задуму, що передбачав не просто написання історичного твору, а долучення до історичного руху

¹⁰ Див.: Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 190–224.

¹¹ Євген Дюрінг (Herrn Eugen Dühring, 1833–1921) – німецький філософ та економіст; у 1864–1874 рр. був приват-доцентом Берлінського університету. Є. Дюрінг відомий спробами розробити «філософію дійсності», ґрунтовану на мисленнєвому конструюванні останньої відповідно до апіорних принципів, а також критикою вихідних постулатів марксизму. Критичному аналізу його поглядів присвячено відому працю Фрідріха Енгельса «Анти-Дюрінг» (1877–1878).

¹² Див.: Dühring E. Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart, von Dr. E. Dühring. – Berlin : L. Heimann, 1869. – XI, 519 s.

¹³ Теофіл Функ-Брентано (Théophile Funck-Brentano, 1830–1906) – французький філософ, соціолог, публіцист, професор міжнародного права Паризької школи політичних наук. Обстоював необхідність ґрунтування філософії на строго науковому методі, наближеному до математичного.

¹⁴ Див.: Funck-Brentano Th. Les Sciences Humaines: Philosophie, Médecine, Morale, Politique. – Paris : A. Lacroix, 1868. – VIII. – 538 p.

¹⁵ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 191.

філософії¹⁶. Однак, як з'ясовує П. Ліницький, сформульована німецьким колегою мета дослідження (визначення поняття філософії через її функцію) не відповідає заявленій спрямованості на унікальність і значущість. Завдання філософії, яке Є. Дюрінг зводить до надання знань про життя і світ, аж ніяк не покладає на неї якоїсь особливої місії, адже таку саму функцію можна приписати й релігії, мистецтву, науці.

Значно цікавішими для П. Ліницького постають міркування Є. Дюрінга щодо історії філософії, яка ілюструє роль волі у формуванні думки¹⁷. Історичний виклад філософії має відображати вольові настрої, які впливають на формування певного способу думок і понять. Щодо такої «життєвості» історико-філософських досліджень П. Ліницький висловлює низку застережень, чітко розрізняючи завдання загальної історичної науки та історії філософії. Осягнення характеру і настроїв епохи – завдання загальної історичної науки, яка має для цього досить емпіричного матеріалу й прикладних відомостей. Натомість основним мотивом філософії є прагнення до об'єктивності: «...стремясь к познанию законов жизни и бытия, философ хочет более или менее отрешиться от настроений времени и своей личности»¹⁸. Це не означає, що філософ спроможний цілковито абстрагуватися від впливів часу і власної суб'єктивності, але оприявлення його внутрішніх настроїв, «заправлявших движением мысли и в особенности вызванных им», вже не має того безпосереднього характеру, що властивий іншим формам історичного життя¹⁹.

Наступний момент дослідження Є. Дюрінга, на якому зупиняється П. Ліницький, пов'язаний зі співвідношен-

¹⁶ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 191.

¹⁷ Там само. – С. 194.

¹⁸ Там само. – С. 195.

¹⁹ Там само.

ням загального вектора історії філософії та її окремих (індивідуальних) компонентів. Є. Дюрінг висловлює суперечливу думку, відстоюючи водночас пріоритет загального над окремим та ідею про особливу значущість для історії філософії геніальних мислителів. Відповідно, постає питання: якщо експлікувати основи філософії таких «першорядних» мислителів з їхнього особистісного духу, а не із загальної картини розвитку історії філософії, то як зберегти систематичність історико-філософського дослідження? На прикладі детального аналізу філософії Бенедикта Спінози, яку Євген Дюрінг розглядає як абсолютно самобутню та незалежну від традиції картезіанства, київський дослідник ілюструє неприпустимість такого підходу: навіть найбільш значущі мислителі стають незрозумілими й «неповними», коли ми «виносимо» їх за межі системи. Окремі філософські концепції, наголошує П. Лiniцький, набувають рис прозорості та зрозумілості лише за умови їх розгляду в контексті загального вектора розвитку історії філософії. Тож основний недолік теорії Є. Дюрінга він убачає в оцінюванні філософських учень із позиції їхньої оригінальності, розгляді історії філософії за окремими, не пов'язаними між собою групами вчень, а також зведенні загальної характеристики філософських систем до нечітких вказівок на психологічні риси й національні особливості філософа²⁰. Якщо підходити до історії філософії з позиції Є. Дюрінга, то навіть філософія Платона й Арістотеля втрачає свою значущість, а найбільш геніальними постають перші грецькі натурфілософи і Сократ. Скрупульозному й систематичному у своїй методології Петру Лiniцькому такий підхід видається неприйнятним.

Твір Теофіла Функа-Брентано «Гуманітарні науки: філософія, медицина, мораль, політика» привернув увагу

²⁰ Лiniцький П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Лiniцький // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 206–207.

київського професора розмірковуваннями його автора щодо специфіки історії філософії та методології історико-філософського пізнання. Т. Функ-Брентано підкреслює цілісність і системний характер історії філософії, здійснюючи її поділ на «велику» та «малу»: перша міститься у системах великих мислителів і формує закони, які впливають на історичний розвиток філософії, а друга утворюється під впливом головних систем.

П. Ліницький цілком погоджується з думкою Т. Функа-Брентано про те, що витoki філософії лежать не в окремих філософських системах. Потрібно відшукати момент в історії, коли «рефлексія становиться искусством, когда признается ее право на исследование истины не во имя утвердившейся обычаем действительности или преданий, но ради нее самой, во имя очевидных принципов мышления»²¹. Для філософії такий момент пов'язаний із Давньою Грецією, яка стала «колицкою» для подальших філософських розмислів.

Порівнюючи погляди на історію філософії Є. Дюрінга та Т. Функа-Брентано, зокрема їхні оцінки щодо значення філософії Платона й Арістотеля, П. Ліницький віддає перевагу позиції французького мислителя, який не вбачає власне філософії (у прямому значенні цього поняття) на ранньому натурфілософському етапі, пов'язуючи найвищий рівень її розвитку із класичною давньогрецькою філософією. Водночас, як зазначає київський дослідник, відмінність розглянутих позицій засвідчує лише те, що історико-філософській науці потрібно ще пройти довгий шлях, аби вибудувати стійкі наукові принципи. Натомість сучасний йому етап розвитку філософії він пов'язує не лише з наукою, а й із творчістю: «Знание есть открытая истина; философия есть только искание истины; так как философия ведет к знанию, то

²¹ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 209–210.

сама она еще не есть знание, или наука, а только искусство». Мистецтво філософії полягає в тому, щоб «найти и сочетать между собой целый ряд идей о принципах существующего, дабы чрез то удовлетворить нашему стремлению к истине»²². Науковий характер філософії не повинен перекреслювати творчий компонент, оскільки філософові часто доводиться самостійно торувати шлях²³.

Можна припустити, що не останню роль у схваленні концепції Т. Функа-Брентано відіграла позитивна оцінка останнім філософського доробку Платона, до якого сам П. Лiniцький ставився з великою зацікавленістю (від початку 1870-х рр. він працював над докторською монографією, присвяченою аналізу платонівського вчення про божество)²⁴. Не дивно, що поза його увагою не залишалося жодне з новітніх досліджень, які стосувалися поста-ті Платона та його творчості. До таких досліджень належали, зокрема, праці відомих німецьких професорів Фрідріха Ібервега²⁵ («Дослідження автентичності та хронології платонівських творів і основних моментів життя Платона»²⁶) та Карла Шааршмідта²⁷ («Зібрання Платонових творів: відокремлення справжніх від під-

²² Лiniцький П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Лiniцький // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 213–214.

²³ Там само. – С. 224.

²⁴ Див.: Лiniцький П. И. Учение Платона о божестве / П. Лiniцький. – К. : Тип. С. Т. Еремеева, 1876. – [2], VI, 334, II с. Захист цієї праці, поданої на здобуття ступеня доктора богослов'я, відбувся 11 липня 1876 р. на відкритому засіданні Ради КДА.

²⁵ Фрідріх Ібервег (Friedrich Ueberweg, 1826–1871) – філософ та історик філософії, професор Кенігсберзького університету. Власну філософську систему, у якій стверджував паралелізм форм існування і форм знання, визначав як «ідеальний реалізм».

²⁶ Див.: Ueberweg F. Untersuchungen über die Echtheit und Zeitfolge Platonischer Schriften und über die Hauptmomente aus Plato's Leben von Dr. Friedrich Ueberweg. – Wien : C. Gerold's Sohn, 1861. – 318 s.

²⁷ Карл Шааршмідт (Carl Schaarschmidt, 1822–1909) – історик філософії, директор бібліотеки Боннського університету.

робних»²⁸), згадані Петром Ліницьким у щойно розглянутому критико-бібліографічному огляді 1871 р.

У наступному огляді, опублікованому в січневому номері академічних «Трудов» за 1872 р.²⁹, він детально розглядає дослідження німецького автора Пауля Гьофера³⁰ «Платон про значення філософії для життя» (1870)³¹. П. Ліницький критично сприймає обґрунтування П. Гьофером основного принципу платонівської філософії – принципу неподільної єдності пізнання та діяльності. Мудрість у Платона справді постає не лише теоретичним, а й практичним засвоєнням реальності, яке особливо оприявнюється у прагненні до самовдосконалення. Однак єдність теорії та практики можна визначити як загальну рису грецької філософії, у якій кожна школа практикує особливий спосіб життя й виробляє оригінальний тип характеру³². Навіть мистецтво діалектики, що його практикували грецькі філософи (зокрема софісти, які навчали вправно оперувати своїми думками й мовою), мало у своїй основі практичні спонуки.

На думку П. Ліницького, Платон зосереджувався переважно на ідеальній сфері мислення. У його філософії особливо виразна «умственная отрешенность от насущной действительности»³³. Тож київський професор не

²⁸ Див.: Schaarschmidt C. Die Sammlung der Platonischen Schriften, zur Scheidung der echten von den unechten untersucht von Carl Schaarschmidt. – Bonn : A. Marcus, 1866. – 434 s.

²⁹ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 128–133.

³⁰ Пауль Гьофер (Paul Höfer, 1845–1914) – німецький історик, археолог, педагог.

³¹ Див.: Höfer P. Die Bedeutung der Philosophie für das Leben nach Plato dargestellt von Dr. Paul Höfer. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht's Verlag, 1870. – 60 s.

³² Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 128.

³³ Там само. – С. 132.

погоджується з П. Гюфером у тому, що Платон «не имел даже в виду возможности разногласия между мыслью и делом»³⁴. Водночас він цілком поділяє тезу автора про те, що в розумінні Платона «философия, как высочайшая полнота жизни, обнимает в себе в равной мере познание и деятельность»³⁵.

Вивчаючи філософію, Петро Ліницький не оминав увагою й популярні з середини ХІХ ст. природничо-наукові теорії, зокрема еволюційну. Одним із переконливих свідчень цього є його огляди творів, пов'язаних із відповідною проблематикою.

Серед таких творів – доповідь німецького фізіолога Евальда Герінга³⁶ «Про пам'ять як про загальну функцію організованої матерії»³⁷, проголошена на урочистому засіданні Віденської медико-хірургічної академії у травні 1870 р. Ключовим питанням цієї доповіді є момент визначення матеріальної суті пам'яті. Однак те, як німецький учений тлумачить пам'ять, зазначає П. Ліницький, не зовсім збігається із загальним сприйняттям. За твердженням Е. Герінга, пам'ять – це не лише збереження й відтворення відчуттів, уявлень і понять, а й усі процеси (свідомі та несвідомі, духовні та матеріальні), які засвою-

³⁴ Див.: Линецкий П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линецкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 132.

³⁵ Там само.

³⁶ Евальд Геринг (Ewald Hering, 1834–1918) був відомий не лише як фізіолог, а й як психолог і лікар. Основні його дослідження стосувалися проблем зорового сприйняття. Разом із фізіологом Йозефом Брейером він дослідив роль нерва, що блукає, в регуляції процесу дихання, відкривши «рефлекс Герінга – Брейера». Був прихильником так званого нативістичного підходу щодо проблеми формування складного зорового образу (який поєднує сенсорну й рухову діяльність), обстоюючи його природу як вродженого механізму. Автор відомої «ілюзії Герінга».

³⁷ Див.: Hering E. Über das Gedächtnis als eine allgemeine Funktion der organisierten Materie von Ewald Hering. – Wien : K. K. Hof und Staatsdruckerei, 1870. – 26 s.

ються через вправи й звички і легко відтворюються ³⁸. Отже, Е. Герінг наділяє здатністю пам'яті будь-яку органічну матерію. Тут важко не простежити зв'язку із теорією Чарльза Дарвіна ³⁹, на чому наголошує і П. Ліницький. Однак не слід ототожнювати той тип пам'яті, що ґрунтується на повторюваності (початкова властивість органічної матерії), з пам'яттю духовною, яка з'являється на вищих рівнях природного розвитку. Критикуючи цілком матеріалістичне розуміння феномену пам'яті Е. Герінгом, П. Ліницький заперечує достатність підстав для перетворення пам'яті з психічної сили на матеріальну: «Память в психической области есть то же, что приспособление в органической материи. Как последняя посредством приспособления, постепенно изменяясь, развивается, так и в душе развитие способностей обуславливается памятью» ⁴⁰. Тож П. Ліницький поділяє висновки німецького вченого про те, що «памяти мы обязаны почти всем, что имеем» ⁴¹.

Іншим дослідженням, яке постає предметом критичного аналізу П. Ліницького, є відома праця Чарльза Дарвіна «Походження людини і статевий добір» (1871) ⁴². Значений твір є завершальною частиною трилогії ⁴³, яка

³⁸ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 133.

³⁹ Чарльз Роберт Дарвін (1809–1882) – англійський натураліст, мандрівник, засновник теорії дарвінізму. Його праці, присвячені еволюції живих організмів, мали величезний вплив на історію людської думки і відкрили нову епоху в розвитку біології та інших наук.

⁴⁰ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 140.

⁴¹ Там само.

⁴² Див.: Darwin Ch. The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex by Charles Darwin : in 2 vol. – Vol. 1. – London : J. Murray, 1871. – 423 p.

⁴³ Першими двома частинами цієї трилогії є праці Ч. Дарвіна «Походження видів шляхом природного добору» (1859) та «Еволюція свійських тварин і культурних рослин» (1868).

розкриває наукову теорію історичного розвитку органічного світу, визначає рушійні сили еволюції і шляхи еволюційних перетворень. Аналізуючи цю працю, П. Ліницький (услід за Ч. Дарвіном, який наводить численні докази тваринного походження людини) скрупульозно описує процес походження людини від мавпи, закінчуючи іронічним вигуком: «Так вот какова наша родня!»⁴⁴. Професор висловлює переконання в хибності теорії дарвінізму та її неминучому спростуванні⁴⁵. Свої «прогнози» П. Ліницький обґрунтовує обмеженістю дарвінізму, неспроможного пояснити психологічний розвиток людини, людський дух з усіма його специфічними силами й здатностями. На його думку, еволюційна теорія виявляє лише суперечності, які неможливо подолати через її суцільну абсурдність: «Весьма любопытно наблюдать, как такой, по-видимому, серьезный натуралист, как Дарвин, прибегают к чисто ребяческим уверткам, лишь бы не сознаться в несостоятельности своих гипотез»⁴⁶.

Більшу прихильність у Петра Ліницького викликає твір англійського антрополога Едварда Тайлора⁴⁷ «Первісна культура: дослідження в галузі розвитку міфології, філософії, релігії, мистецтва та звичаїв» (1872)⁴⁸, у якому еволюційний принцип перенесено на культурний

⁴⁴ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 143.

⁴⁵ Там само. – С. 144.

⁴⁶ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки. Новые книги по философии / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 7. – С. 147.

⁴⁷ Едвард Барнетт Тайлор (Edward Burnett Tylor, 1832–1917) – англійський етнограф, антрополог, засновник культурної антропології. Е. Тайлора вважають батьком еволюційної теорії розвитку культури, в основі якої лежить принцип взаємодії та запозичень різних культурних досягнень на певних стадіях культурного розвитку.

⁴⁸ Див.: Tylor E. Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom : in 2 vols. / Edward B. Tylor. – Vol. 1. – London : John Murray, 1871. – 426 p.

грунт. Під час застосування такого підходу до проблеми дослідження людської культури великої ваги набуває первісна культура, на основі вивчення якої можна реконструювати основні етапи розвитку людства. Послідовно обстоюючи думку про те, що людство розпочало свій розвиток із первісного дикого стану, Е. Тайлор наводить три аргументи на користь своєї теорії: 1) доісторична археологія доводить існування доісторичного «кам'яного» віку; 2) дикий стан має позитивні нахили культурного життя, що засвідчує його культуротворчий потенціал; 3) живим свідченням початкового перебування людства у первісному стані є залишки різних понять, уявлень, вірувань, які досі зберігаються серед людей.

У питаннях вірувань Е. Тайлор окремо зупиняється на анімізмі, описуючи різні перекази давніх народів. Такі описи можуть бути корисними і для богослов'я, з чим частково погоджується П. Ліницький: «...недалеко то время, когда для ученого богослова не знать низших форм религии, как зачатков форм ее высших, будет... непростительно»⁴⁹.

У контексті критико-бібліографічних оглядів Петра Ліницького, присвячених еволюційній теорії, не можна не згадати його значно пізнішої статті «Закон эволюции как принцип реалистической философии нашего времени» (1902)⁵⁰. У цій праці київський професор формулює власні зауваги до теорії Дарвіна.

Одна із найголовніших стосується відкидання еволюційною теорією принципу доцільності. На переконання П. Ліницького, саме мета (ціль) є тим незмінним у трансформації речей, завдяки чому процес не завершується

⁴⁹ Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 1. – С. 151.

⁵⁰ Див.: Ліницький П. И. Закон эволюции как принцип реалистической философии нашего времени / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – № 11. – С. 381–414.

самознищенням, а прогресує. Не можна говорити про вдосконалення видів, якщо відкинути уявлення про мету. Натомість еволюційна теорія наголошує на всезагальній змінності, залишаючи незмінним лише сам закон змінності. Хоча такий підхід, зазначає київський професор, має й позитивний момент: увесь органічний світ постає єдиним життєвим процесом. А отже, що складніший організм, то він досконаліший. Прикладом досконалого організму є людина, а ще досконалішого – суспільство.

Один із закидів П. Ліницького стосується того, що з позиції еволюційної теорії ставиться під сумнів значущість майже всіх спеціальних наук, окрім біології. Так, зауважує він, соціологія постає, по суті, лише дотичним до явищ суспільного життя додатком до еволюційної теорії, позбавленим будь-якого методу й систематичного зв'язку⁵¹.

Заперечення професора викликає також процес тривалого неперервного ускладнення, на якому робить акцент еволюційна теорія, оскільки не для всіх сфер складність є необхідною. Вихованця й викладача духовної академії, не лише філософа, а й богослова, Петра Ліницького цікавило передусім релігійне життя, для якого еволюційний принцип із його постійним ускладненням та примноженням видавався неприпустимим. Він обстоював думку, що у деяких сферах життєвої діяльності (зокрема релігії) важливими, сутнісними, ознаками слід вважати не складність, а простоту і єдність. Тож, на відміну від наукової сфери, де примножуються знання, ускладнюється спеціалізація наук, ідеалом у релігійній сфері завжди буде євангельська простота⁵².

Серед нової західноєвропейської літератури з філософської проблематики особливу увагу Петра Ліниць-

⁵¹ Ліницький П. И. Закон эволюции как принцип реалистической философии нашего времени / П. Лицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1902. – № 11. – С. 395–396.

⁵² Там само. – С. 414.

кого привертали праці, присвячені проблемам логіки. Зокрема, у своїх критико-бібліографічних оглядах, опублікованих на сторінках журналу «Труды Киевской духовной академии»⁵³, він знайомить читача з новітньою полемікою щодо питання дисциплінарних меж логіки, що розгорілася серед німецьких фахівців наприкінці 1860-х рр. Предметом аналізу київського дослідника постає низка творів: «Логические исследования» Адольфа Тренделенбурга⁵⁴, «Система логіки та історія логічних вчень» Фрідріха Ібервега⁵⁵, «До логічного питання» Германа Ульриці⁵⁶, «Логіка, або наука про знання з урахуванням зв'язку між філософією та богослов'ям» Рудольфа Зейделя⁵⁷,

⁵³ Його ж. Критико-библиографические заметки // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 9. – С. 601–650; № 12. – С. 418–480.

⁵⁴ Німецький філософ, професор Берлінського університету Адольф Тренделенбург (Friedrich Adolph Trendelenburg, 1802–1872) розглядав філософію як науку, що поступально розвивається за принципом руху від частини до цілого, від окремого до загального. На протипагу концепції Г. В. Ф. Гегеля, стверджував неможливість існування абсолютної філософії. Центральним у його теорії було поняття конструктивного руху, який постає єдиною ланкою між мисленням і буттям. П. Ліницький аналізує російськомовний переклад праці Ф. А. Тренделенбурга «Logische Untersuchungen» (1840), опублікований 1868 р. у Москві. Див.: Тренделенбург Ф. А. Логические исследования Адольфа Тренделенбурга : в 2 ч. / пер. Е. Корша. – М. : К. Солдатенков, 1868. – Ч. 1. – XII, 363 с.; Ч. 2. – [4], 532 с.

⁵⁵ Див.: Ueberweg F. System der Logik und Geschichte der logischen Lehren von Dr. Friedrich Ueberweg. – 3 Aufl. – Bonn : A. Marcus, 1868. – 427 s.

⁵⁶ Герман Ульриці (Hermann Ulrici, 1806–1884) – німецький філософ, професор Галле-Вітенберзького університету. У своїх працях обстоював принцип дуалізму у психології та теорії пізнання. Предметом аналізу П. Ліницького є праця: Ulrici H. Zur logischen Frage von Dr. Hermann Ulrici. – Halle : Pfeffer, 1869–1870. – (Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik (N. F.), Vol. 55, 56).

⁵⁷ Рудольф Зейдель (Georg Karl Rudolf Seydel, 1835–1892) – німецький філософ і теолог. Викладав філософію та порівняльну історію релігій у Лейпцизькому університеті. Дотримувався настанов етичного теїзму. Предметом розгляду П. Ліницького є праця: Seydel R. Logik oder Wissenschaft vom Wissen, mit Berücksichtigung des Verhältnisses zwischen Philosophie und Theologie von Rudolf Seydel. – Leipzig : Breitkopf und Härtel, 1866. – X, 181 s.

«Логіка і метафізика» Леонгарда Рабуса⁵⁸ та перша частина підручника з логіки Януса Хоппе⁵⁹.

Суть полеміки навколо «логічного питання» полягала в інтелектуальному змаганні між новими проектами логіки, альтернативними щодо кантівського варіанта. Іммануїл Кант обмежував логіку, перетворюючи її з інструмента пошуку істини на допоміжне знання, спроби унеможливити від помилок у пізнанні: у логіці «розсудок має справу тільки з самим собою та своїми формами. Для розуму, природно, мало бути значно важче вступити на певний шлях науки, бо він має справу не лише з самим собою, а й з об'єктами; через те логіка, як пропедевтика, становить немовби лише вступ до науки, і якщо йдеться про знання, то логіка, щоправда, передбачається для їх оцінки, але придбання їх слід шукати в так званих справжніх і об'єктивних науках»⁶⁰. Саме завдяки такій обмеженості логічне знання зберігає свою завершеність та незмінність. Натомість автори нових логічних проектів, сформованих у німецькому інтелектуальному середовищі другої половини ХІХ ст., наполягали на необхідності розширити межі логіки й, відповідно, додати їй практичної значущості⁶¹. У межах цих

⁵⁸ Леонгард Рабус (Georg Leonhard Rabus, 1835–1916) – німецький філософ і педагог. Йдеться про працю: Rabus L. *Logik und Metaphysik von Leonhard Rabus*. – Erlangen : A. Deichert, 1868. – 528 s.

⁵⁹ Янус Хоппе (Janus Hoppe) – німецький філософ. Йдеться про працю: Hoppe J. *Die gesamte Logik: ein Lehr- und Handbuch, aus den Quellen bearbeitet, vom Standpunkte der Naturwissenschaften, und gleichzeitig als Kritik der bisherigen Logik; in allgemein verständlicher Darstellung*. – Paderborn : Schöningh, 1868. – XXXII, 804 s.

⁶⁰ Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант / пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – С. 23.

⁶¹ Докладніше про це: Демин М. Р. Спор об объеме логики в Германии первой половины XIX в.: дисциплинарные границы логического знания / М. Р. Демин // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2011. – Т. 2. – № 4. – С. 170–182.

ризує мислення як формальну діяльність ⁶⁶ і розглядає логіку як пропедевтичну філософську науку ⁶⁷.

Натомість А. Тренделенбург, як показує київський професор, заперечував формальний характер логіки й обґрунтовував тезу про її єдність із метафізикою: «...всякая наука, начиная со случайного и беспорядочного, рассматривая и упорядочивая эмпирически данное, постепенно доходит до необходимого, которое в нем открывается, и здесь-то мышление и бытие встречаются между собою и как бы сливаются в одно» ⁶⁸. Виняткова місія логіки, на думку А. Тренделенбурга, полягає саме в такому «представленні» єдності мислення з буттям. Суто формальна логіка неспроможна реалізувати цю місію, оскільки вона «відриває» форми мислення від суцього й намагається розглядати їх крізь призму раціональної діяльності. Своїми власними методами формальна логіка не здатна подолати відірваність від природи речей. Ба більше, вона повинна обмежувати сферу свого аналізу аналітичними судженнями, які утворюються за посередництва вже готових понять, і неспроможна досліджувати синтетичні судження, які формуються через доповнення новими невідомими означеннями. Така ситуація, обмежуючи логічні операції описом готових форм мислення, позбавляє логіку життєвої сили. На думку А. Тренделенбурга, як показує П. Ліницький, для усунення такого недоліку потрібно взяти до уваги рухливий життєвий елемент пізнавальної діяльності, прихований у безпосередньому чуттєвому спогляданні ⁶⁹. Саме це дозволить представити пізнавальну діяльність у її натуральній повноті й цілісності.

⁶⁶ Див.: Ліницький П. И. О формах и законах мышления. – С. 1.

⁶⁷ Там само. – С. 61.

⁶⁸ Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 9. – С. 606.

⁶⁹ Там само. – С. 611.

П. Ліницький вказує на деякі труднощі, які можуть завадити реалізації мети, визначеної А. Тренделенбургом. Насамперед ідеться про проблему взаємодії духу та природи: для нашого пізнання доступні лише явища, у яких ця взаємодія відображається, а не відтворюється. Навіть якщо припустити, що наше мислення дійде певної згоди з буттям, то як це перевірити? Чи справді наш розсудок відбиває буття таким, яким воно є? Але пастка скептицизму, як зауважує П. Ліницький, не зупиняє німецького філософа. А. Тренделенбург наголошує на необхідності знайти єднальний елемент, що уможливило узгодження мислення й буття. Таким елементом постає рух, який виявляється з однаковою силою в обох векторах: як «сліпа сила» з боку чуттєвого світу та як «усвідомлена думка» з боку мислення. Основним недоліком такого вибору, на думку П. І. Ліницького, є те, що поняття руху залишається невизначеним, тож не зовсім зрозуміло, як саме рух, посередник між мисленням і буттям, може слугувати їхньою основою: «Вместо того, чтобы, следуя преданиям прежней философии, пытаться примирять противоположность мышления и бытия и отыскивать общее для них основание, следовало объяснить происхождение этой противоположности в нашем сознании – определить смысл и значение ее в логическом отношении»⁷⁰.

Головним опонентом Адольфа Тренделенбурга був німецький філософ та історик філософії Куно Фішер⁷¹, який обстоював ідею повернення до кантівського розуміння логіки й відкидав заперечення щодо неможливості апріорного розуміння часу й простору⁷². Питання

⁷⁰ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 9. – С. 626–627.

⁷¹ Куно Фішер (Kuno Fischer, 1824–1907) – німецький філософ, історик філософії, професор Єнського та Гейдельберзького університетів. Автор багатотомної «Історії новітньої філософії» (1898).

⁷² Детальніше про полеміку А. Тренделенбурга та Куно Фішера див.: Демин М. Р. Право на Канта: к спору Адольфа Тренделенбурга

розуміння сутності часу та простору набуває особливого значення в контексті концепції А. Тренделенбурга, оскільки їхня апріорність ставить під сумнів саму можливість розгляду руху у статусі первинної діяльності, яка має встановити чітку взаємодію між мисленням і буттям. Адже «ни пространство, ни материя не могут быть мыслимы, как данные *прежде* движения, но только посредством движения»⁷³.

Серед послідовників концепції Адольфа Тренделенбурга Петро Ліницький згадує цюрихського професора Людвіга Кіма⁷⁴, зокрема його статтю «Логічні дослідження Тренделенбурга та їхні опоненти» (1869)⁷⁵, яка містить спробу обґрунтування первинності руху щодо мислення й буття. Л. Кім наголошує, що мислення жодним способом не обмежує ані матерії, ані духу: матерії рух допомагає виявити себе, а в царині духу наданий зовнішнім предметом матеріал через вільний рух перетворюється на поняття.

Тим часом П. Ліницький «між рядків» висловлює скепсис щодо аргументів А. Тренделенбурга та Л. Кіма: «Деятельность движения в мышлении обуславливается субъектом, но и наоборот – понятие субъекта обуславливается образовательно начертательным движением и происходящим из него созерцанием. (Итак, что же должно признать первичным? Субъект или движе-

и Куно Фишера / М. Р. Демин // Неокантианство немецкое и русское: между теорией познания и критикой культуры / под ред. И. Н. Грифцовой, Н. А. Дмитриевой. – М. : РОССПЭН, 2010. – С. 66–85.

⁷³ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 9, – С. 628.

⁷⁴ Людвіг Кім (Andreas Ludwig Kym, 1822–1900) – швейцарський філософ та історик філософії, прихильник теїстичного монізму.

⁷⁵ Див.: Кім А. L. Trendelenburg's logische Untersuchungen und ihre Gegner / Andreas Ludwig Kym // Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. – 1869. – Vol. 54. – S. 261–317.

ние?)»⁷⁶. Навіть більше, із припущення, що рух є первинним актом, впливає інша суперечність: «...движение мышления и движение физическое в бытии не равны одно другому, а противоположны, ибо первое есть *противообраз последнего*. Как же это? Движение предназначается Тренделенбургом служить к примирению противоположностей мышления и бытия, между тем оказывается, что именно в движении, как в первичном акте мышления и бытия, обнаруживается их противоположность»⁷⁷.

Проти теорії Адольфа Тренделенбурга висловлюється Герман Ульриці. У згаданій вище праці «Логіка, або наука про знання з урахуванням зв'язку між філософією та богослов'ям» він погоджується з необхідністю реформування формальної логіки, але обирає інший шлях, намагаючись виправити недоліки попереднього способу дослідження форм та умов мислення за допомогою генетичного пояснення процесу утворення цих форм.

На думку Г. Ульриці, зазначає П. Ліницький, логіку неможливо визначити через поєднання з метафізикою; так само вона не повинна бути наукою про пізнання⁷⁸. На користь необхідності розрізнення між логікою і теорією пізнання Г. Ульриці наводить кілька аргументів: якби логіка була тотожна з теорією пізнання, тоді не було б хибних понять, суджень та висновків; логічні закони втрачали б свою силу, щойно ми висловлювали б скепсис щодо істинності нашого пізнання та його відповідності природі буття; логік був би знавцем усіх наук, оскільки претендував би на істинне знання всього. Варто зазначити, що докази Г. Ульриці не переконують П. Ліницького. Останній висловлює міркування про те, що в основі всіх

⁷⁶ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 9. – С. 634.

⁷⁷ Там само. – С. 635.

⁷⁸ Там само. – С. 420.

відмінностей між логікою й теорією пізнання, як засвідчує історія філософії, лежить лише загальна відмінність різних філософських напрямів. Логіка тісно пов'язана з теорією пізнання, оскільки: «Познание есть факт первично данный, который сознается нами непосредственно; вся область научных знаний – это совершившаяся и совершающаяся действительность познавательной деятельности»⁷⁹.

Як зазначає Петро Ліницький, до визначення логіки як теорії пізнання звертається і Фрідріх Ібервег, який розглядає логіку як науку про нормативні закони людського пізнання⁸⁰. Згадану вище працю Ф. Ібервега «Система логіки та історія логічних вчень» київський професор вважає найкращим досвідом систематичного викладу логіки⁸¹. У підході Ф. Ібервега до проблеми меж логічного пізнання⁸² він знаходить щось середнє між метафізичною логікою А. Тренделенбурга та суб'єктоформальним баченням Г. Ульриці.

Аналізуючи твір Рудольфа Зейделя «Логіка, або наука про знання з урахуванням зв'язку між філософією та богослов'ям», Петро Ліницький зосереджується на діалектичній інтерпретації Р. Зейделем поняття знання як здатності суб'єкта відновлювати у собі предмет у формі думки. Але з такого розуміння суті знання випливає необхідність розділяти у знанні про предмет оригінал («предмет-у-собі»), копію («предмет-у-мені») та результат узгодження копії й оригіналу. Якщо не провести такого розрізнення, гостро постане проблема критерію істинного та хибного знання.

⁷⁹ Див.: Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 12. – С. 427.

⁸⁰ Там само. – С. 431.

⁸¹ Там само.

⁸² Процес пізнання Ф. Ібервег розуміє як особливу діяльність духу, за допомогою якої ми свідомо відтворюємо у собі дійсність.

Доволі критичну оцінку Петро Ліницький дав твору Леонгарда Рабуса «Логіка і метафізика», який, на його думку, «заслуживает некоторого внимания собственно в том отношении, что в нем отдельно излагаются учение о познании и логика»⁸³ (як того вимагав, зокрема, Герман Ульриці). Водночас, зазначає П. Ліницький, у викладі теорії пізнання, запропонованому Л. Рабусом, лише одне питання (про критерій істини) безпосередньо належить до гносеологічної сфери. До того ж, цей виклад, на думку П. Ліницького, не прояснює суті питання про критерій істини і не враховує всієї складності процесу пізнання, того, що «познание есть сложный процесс и, следовательно, для проверки правильности его надобно иметь в виду многое, что не может быть сформулировано в одном положении и приведено к одному принципу безусловному»⁸⁴.

Розрізняючи чисту (загальну) логіку, яка є теоретичним дослідженням форм і законів мислення, та логіку прикладну, яка вивчає різні методи пізнання відповідно до різних наукових сфер, П. Ліницький звертає увагу на те, що розробленням теоретичної частини логіки перейняті переважно німецькі філософи, натомість французькі та англійські автори опікуються здебільшого її прикладною частиною⁸⁵. Спробою поєднати теоретичний і прикладний аспекти дослідження логіки й тим самим усунути однобічності у підході до її розбудови П. Ліницький вважає зазначений вище підручник німецького філософа Януса Хоппе з промовистою назвою «Вся логіка». Однак незавершеність цього видання (1868 р. вийшла друком лише перша частина, що містила виклад загальнотеоретичних питань) змушує київського профе-

⁸³ Линицкий П. И. Критико-библиографические заметки / П. Линицкий // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 12. – С. 471.

⁸⁴ Там само. – С. 472.

⁸⁵ Там само. – С. 473–474.

сора обмежитися лише стислою характеристикою, з огляду на те, що «пока нет полного сочинения, нельзя иметь о нем решительного суждения»⁸⁶.

Отже, як бачимо, критико-бібліографічний доробок Петра Івановича Ліницького переконливо засвідчує його неабияке зацікавлення західноєвропейською філософією – від найдавніших часів до новітніх теорій. Вони увиразнюють не лише творчий, критичний характер її сприйняття та осмислення, а й «включеність» київського дослідника у європейський філософський дискурс і професійний діалог із західними колегами, присвячений актуальним проблемам філософських наук. Ерудованість, наукова «толерантність» і висока дослідницька культура Петра Ліницького забезпечили його бібліографічним розвідкам просвітницьку і наукову значущість, яка значною мірою зберігається донині.

⁸⁶ Ліницький П. И. Критико-библиографические заметки / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 12. – С. 480.